

Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университети
КР УИА нын Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият институту

Д. 10.09.395
Ведомстволор аралык диссертациялык кеңеш

Кол жазма укугунда
УДК: 894.341 (575.2) (043.3)

САТЫЛГАН КЫЗЫ ГҮЛНУРА

БЕКСУЛТАН ЖАКИЕВДИН ДРАМАТУРГИЯСЫНЫН
КӨРКӨМДҮК ӨЗГӨЧӨЛҮГҮ

Адистиги: 10.01. 01. – кыргыз адабияты

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

а в т о р е ф е р а т ы

Бишкек-2010

Диссертациялык иш Нарын мамлекеттик университетинин кыргыз тили жана адабияты кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи:

филология илимдеринин
доктору, профессор
С. Байгазиев

Расмий оппоненттер:

филология илимдеринин
доктору **С. Искендерова**

филология илимдеринин
кандидаты **Г.Станалиева**

Жетектөөчү мекеме:

И. Арабаев атындагы Кыргыз
мамлекеттик университетинин
кыргыз адабияты кафедрасы

Диссертациялык иш 2010-жылдын «__»_____саат «__» дө
Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети менен Ч. Айтматов
атындагы Тил жана адабият институтунун алдындагы филология илимдеринин
доктору (кандидаты) илимий даражасын ыйгаруучу Д.10.09.395. Ведомстволор
аралык Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265-а.

Диссертация менен Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот.

Автореферат 2010-жылдын «_____» _____таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу
катчысы, филология илимдеринин
кандидаты, доцент

А.Кадырмамбетова

Иштин жалпы мүнөздөмөсү

Теманын актуалдуулугу. Кыргыз Республикасынын «Эл жазуучусу», Токтогул атындагы Мамлекеттик сыйлыктын лауреаты Бексултан Жакиевдин драмалык чыгармачылыгы Т.Абдумомуновдун, М.Байжиевдин, М.Гапаровдун, Ч.Айтматовдун драмалары менен бирдикте алганда, кыргыз драматургиясынын сапаттык жаңы тепкичин мүнөздөйт. Ошону менен катар жалпы драматургдардын катарында Бексултан Жакиевдин өзүнүн сүрөткерлик жекече жүзү бар. Ал «Атанын тагдыры», «Алтын аяк», «Миң кыял», «Жолугушуу», «Күттүргөн жаз да келээр», «Саадак какты», «Жүрөлүчү жүрөк оорутпай» сыяктуу драмалары менен улуттук драматургияга өзүнүн салмактуу салымын кошуп, анын көркөм арсеналын жаңы мүнөздөр, конфликттер, жаңы идея, мазмун, жаңы нравалык проблематикалар менен байытты жана кыргыз драмасын жаңы бийиктикке көтөрдү. Ал улуттук драма өнөрүнө ойдун масштабдуулугун жана тереңдигин, сүрөттөөнүн реалисттүүлүгүн жана психологизмин киргизди.

Бексултан Жакиевдин чыгармачылыгын атайын, системалуу түрдө изилдөө, анын улуттук драматургиядагы ордун, салымын, индивидуалдуу өзүнчөлүгүн жалпы драматургиялык процесстин контекстинен карап аныктоо кыргыз адабияттаануу илиминин алдында турган актуалдуу орчун милдеттердин бири болуп саналат.

Изилдөөнүн объектиси: Бексултан Жакиевдин драмалык чыгармалары, анын сүрөткер катары өсүп-өнүгүү жолу, жалпы драматургиялык процесстин контексти, драматургдун чыгармачылыгына арналган адабий сын, адабияттаануу, театр таануу материалдары, Бексултан Жакиевдин адабий-эстетикалык жана моралдык-этикалык көз караштарын чагылдырган анын өзүнүн макалалары, эскерүүлөрү жана башка булактар болуп эсептелет.

Буга чейин Бексултан Жакиевдин драматургиясы көбүнчө газета-журналдык рецензия, макалаларда талданган, адабият тарыхы боюнча обзорлордо мүнөздөлгөн. Айрым портреттик юбилейлик макалалар, театралдык рецензиялар жазылган.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери: Изилдөөнүн негизги максаты – Бексултан Жакиевдин драматургиялык чыгармаларынын текстин илимий анализдөө аркылуу анын кыргыз драматургиясына кошкон чыгармачылык салымын, алып келген көркөмдүк, идеялык-тематикалык, жанрдык жаңылыктарын, булар аркылуу драматургдун улуттук драматургиядагы ордун, сүрөткер катары көркөм өнөрүнүн жекече өзүнчөлүгүн аныктоо жана Бексултан Жакиевдин чыгармачылыгы аркылуу ХХ кылымдын экинчи жарымындагы драматургиянын өнүгүшүнө мүнөздүү айрым этикалык-эстетикалык тенденциялар боюнча жалпылоолорду жасоо.

Мындай максатты жүзөгө ашыруу үчүн изилдөөнүн алдына төмөнкүдөй милдеттер коюлду:

– «Атанын тагдыры» драмасынын ийгилигин шарттаган социалдык-тарыхый, маданий-эстетикалык, адабий-көркөмдүк жана биографиялык шарт-жагдайларды, өбөлгөлөрдү иликтөө;

– Бексултан Жакиевдин чыгармачылыгын жалпы адабий-драматургиялык процесстин фонунда талдоого алуу;

– Драматургдун чыгармаларынын психологизмин, конфликттери менен мүнөздөрүнүн айырмалуу белгилерин, тематикалык-жанрдык бөтөнчөлүктөрүн иликтөө;

– Сүрөткердин драмаларынын мазмуну менен формасынын өзгөчөлүктөрүн, демек, Бексултан Жакиевдин чыгармаларынын адеп-ахлактык, руханий, философиялык идея-дөөлөттөрдү көркөм чагылтууда колдонгон көркөм курал-каражаттарын изилдөө;

Илимий иштин жаңылыгы:

– Бексултан Жакиевдин драмалык чыгармачылыгы биринчи жолу бүтүндөй каралып, системалуу түрдө изилденгендигинде;

- Драматургдун кыргыз драматургиясындагы орду, салымы, сүрөткердик өзүнчөлүгү аныкталгандыгында.

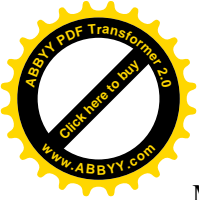
Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

– Көркөм психологизм, конфликттин психологиялык чыңалгандыгы, психологиялык драматизм жана «экинчи план» Бексултан Жакиевдин чыгармачылык почеркинин айырмалуу белгиси экендиги ырасталгандыгы (Мисалы; «Атанын тагдыры», «Күттүргөн жаз да келээр» ж.б.);

– Драматургдун көркөм чыгармачылыктын мыйзамдарынын бири – көркөм шарттуулукту турмуш чындыгын чагылдыруу үчүн өзүнүн чыгармачылыгында башка драматургдарга караганда көбүрөөк жана ийгиликтүү пайдаланган сүрөткер экендиги далилденгендигинде («Миң кыял», «Жолугушуу», «Атанын тагдыры», «Саадак какты» ж.б.);

– Бексултан Жакиевдин кээ бир драмалары өзүнүн көркөм структурасында трагедиянын, комедиянын, драманын, водевилдин, мелодраманын, эпиканын жанрдык элементтерин жуурулуштурган жанрдык синтетикалуулугу менен бөтөнчөлөнөөрү ачылгандыгы («Жүрөлүчү жүрөк оорутпай»);

– Бексултан Жакиевдин эпикалык масштабдагы турмуш картинасын тартканга да («Алтын аяк»), инсандын интимдик ички дүйнөсүн чагылдырган лирикалык драмага да («Жолугушуу»), турмуш-тиричиликтик, социалдык-психологиялык чыгарма жаратууга да («Атанын тагдыры», «Эртең жаңы жыл», «Күттүргөн жаз да келээр»), этикалык-философиялык, көркөмдүк күчү жогору пьесаларды да («Саадак какты», «Өкүм», «Жүрөлүчү жүрөк оорутпай») жазууга жөндөмдүү, жанрдык ар түрдүүлүккө умтулган, негизинен адептик-ыймандык проблематиканы, моралдык сферадагы жамандык менен жакшылыктын кагылышууларын, күрөшүн көркөм изилдеген, драматургияга жеке керт баштын кызыкчылыктарын нравалык парз, абийир, элдик, коомдук мүдөө сыяктуу жогорку категориялар менен байланыштырган тарбиялык

мааниси терең, эмоционалдык таасири күч каармандарды алып келген, тутунган атуулдук жана этикалык позициясы бекем сүрөткер экендиги тастыкталгандыгы;

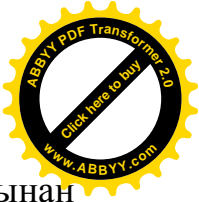
– Мүнөздөрдү индивидуалдаштыруунун жана каарманды речтик жактан мүнөздөөнүн устаты (Мисалы; Акылбек, Оңолкан – «Атанын тагдыры», карыя, небере кыз – «Жүрөлүчү жүрөк оорутпай»), ички монологду, диалогдорду табигый алып баруунун, драмалык сюжеттин өнүгүшүн ишенимдүү мотивациялоонун чебери экендиги факты-далилдер менен бекемделгендиги.

Изилдөөнүн теориялык мааниси. Биздин изилдөөбүз Бексултан Жакиевдин чыгармачылыгынын адабият теориясындагы жана адабияттаануудагы образдык ой жүгүртүүсүз, каармандарды жекелештирүүсүз, образдардын эмоционалдуулугусуз, психологизмсиз, көркөм шарттуулукту пайдалануусуз, сюжеттин кыймылдаткыч күчү болуп турган мүнөзсүз, драматизмсиз драма жок; өз үнү, өз позициясы бар, жарк этип көрүнгөн талант менен гана адабият илгерилеп жылат деген теориянын чындыгын ырастайт. Демек, изилдөө теориялык мааниге ээ.

Изилдөөнүн методологиялык негизи: Диссертациянын илимий-методологиялык негизин А.О. Богуславскийдин, В.А. Диевдин, Б.Бугровдун, В. Основиндин, В.Найдаковдун, А.И. Журавлеванын, В.Н.Берковдун, М.Кадыровдун, О.Кайдалованын, Ф.Фроловдун, Н.Львовдун, Р.Нургалиевдин жана кыргыз драматургия, театр изилдөөчүлөрү М.Борбугуловдун, С.Байгазиевдин, А.Абдыразаковдун, К.Күмүшалиевдин, А.Сырымбетовдун, С.Асанбековдун, А.Жунушевдин, Ж.Кулманбетовдун илимий ой корутундулары жана жалпы эле кыргыз адабиятынын өнүгүү мыйзам ченемдерин изилдеген К.Асаналиев, А.Садыков, Ч.Жолдошева, К.Артыкбаев, Р. Кыдырбаева, С.Жигитов, К.Бобулов, Е.Н.Озмитель, И.Лайлиева, А.Рудов, А.Кацев, А.Акматалиев, А.Эркебаев, О.Ибраимов, Л.Үкүбаева сыяктуу белгилүү окумуштуулардын жыйынтык ойлору, пикир-бүтүмдөрү пайдаланылды. Теориялык ойдун жана адабияттаануунун илимий корутундуларына таянуу изилдөө объектисин илимий талдоого ыңгайлуу мүмкүнчүлүк түздү.

Изилдөөнүн теориялык жана практикалык мааниси. Практикалык жагынан алганда, диссертациялык эмгектин илимий натыйжаларын жогорку окуу жайларында улуттук драматургиянын тарыхын, чыгармачыл инсандардын драматургиялык процесстеги индивидуалдуу салымын, ордун, ролун үйрөнүүдө, атайын курстарды окутууда, драмалык адабияттын тарыхы боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүүдө, окуу китептерин, окуу куралдарын иштеп чыгууда пайдаланууга болот.

Изилдөөнүн апробациясы. Изилдөөнүн жыйынтыктары Нарын мамлекеттик университетинде өткөрүлгөн илимий-практикалык конференцияларда талкууланган. Диссертациянын кол жазмасы Нарын мамлекеттик университетинин “Тилдик дисциплиналар” кафедрасынын

кеңешмесинде талкууланды. Эмгек боюнча сегиз макала УАК тарабынан сунуш кылынган ар түрдүү басылмаларда жарыяланган.

Иштин структурасы. Киришүүдөн, эки главадан, корутундудан жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат.

ИШТИН МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, изилдөөнүн максаты, милдеттери, коргоого коюлуучу жоболор аныкталып, эмгектин методологиялык негизи, практикалык жана теориялык мааниси тууралуу маалымат берилди.

I глава «Бексултан Жакиевдин драматургиясындагы көркөм психологизм» деп аталат жана «Атанын тагдыры» драмасынын көркөм жетишкендиктерин шарттаган жалпы социалдык-тарыхый, маданий эстетикалык жана биографиялык өбөлгөлөрдү иликтөөгө арналган төрт параграфтан турат.

Аталган главада Бексултан Жакиевдин Улуу Ата Мекендик согуш, оорук темасына байланышкан «Атанын тагдыры», «Күттүргөн жаз да келээр» сыяктуу ири драмалары адабияттагы «жан дүйнөнүн диалектикасын чагылтуу», мындайча айтканда, көркөм психологизм принцибинин ыңгайынан каралып, талдоого алынат.

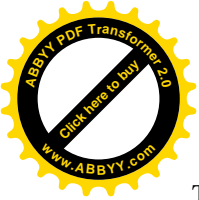
Тарыхка «хрущевдук оттепель» деген ат менен кирген мезгил жеке пендеге, жеке турмушка, катардагы адамдын «микродүйнөсүнө» көңүл бурууга жагымдуу ыңгай жараткан. Инсандын турмушунун көбүнчө коомдук-саясий, өндүрүштүк тарабын даңазалаганга көнүп калган, кыргыз жазуучулары жеке инсандын баалуулугу жөнүндө көбүрөөк ой жүгүртө башташкан. Буга 1954-жылы Т.Сыдыкбековдун «Биз кадимки жандуу адамды көрсөтүүгө тийишпиз. Мына ошондо алиги алдын ала түзүлгөн схема боюнча курулган, кемчилик-кемтик дегенди билбеген идеалдуу каармандын таасирине караганда мунун таасири күчтүрөөк болот»¹-деген оюн күбөгө тартсак болот.

Мындай эстетикалык жаңыча түшүнүк-көз караш көп өтпөй өзүнүн оң натыйжасын бере баштаган. Маселен, «Атабектин кызындагы» Жыпаргүл, «Жамийла» повестиндеги Жамийла, Данияр, Сейит, «Атанын тагдырындагы» Акылбек, Жеңишбек, Оңолкан, Зуура дал ошол өздөрүнүн индивидуалдык-инсандык, пенделик касиеттери жана психологиялык өзгөчөлүктөрү менен айырмаланышат.

Бексултан Жакиевдин «Атанын тагдырындагы» көркөмдүк жетишкендиктери, ийгилиги, пьесадагы жандуу адамдык тагдырлар жана образдардагы психологизм, кеңири карап көргөндө, жеке бир эле сүрөткердин табылгасы эмес, бүтүндөй бир коомдук-маданий өнүгүүнүн жүрүшү менен даярдалган эстетикалык туунду болуп эсептелет.

«Атанын тагдырынын» ийгиликтүү чыгышында биографиялык фактордун да роль ойногондугун эске алуу керек. Бексултан Жакиевдин балалык курагы 40-жылдарга туш келип, ал согуш мезгилиндеги жана согуштан кийинки элдин оор турмушун өз көзү менен көрүп, далай-далай

¹ Сыдыкбеков Т. Эң кичинекейлер, эң керектүүлөр.-«Кызыл Кыргызстан», 1954, 12-сентябрь.

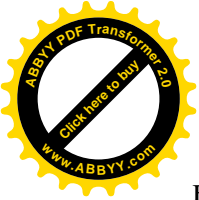
тагдырларга, үй-бүлөлөрдүн драмаларына күбө болгон. «Атанын тагдырынын» негизине алынган драмалык окуя кезегинде Бексултан Жакиевдин өзүнүн башынан өткөн.

Баштан кечирген окуяны жасалмасы жок өзүндөй берүүгө, автордун умтулушу пьесанын эмоционалдык-психологиялык стилистикасына, сюжеттин ич жактан чыңалган драмалуулугуна өзүнүн терең таасирин тийгизген.

Бексултан Жакиевдин «Атанын тагдырындагы» психологизмдин көркөмдүк түсү өзгөчө. Бул чыгармадагы психологизм жалпы эле адам аттуунун психологиясы эмес, Эшматка да, Ташматка да, Иванга да, Павелге да жармаштыра бере турган психология эмес. Аталган драмадагы психологиялык процесстер белгилүү бир конкреттүү каармандын, конкреттүү инсандын конкреттүү социалдык жагдай-шарттар, окуялар менен шартталган жан дүйнө кубулуштары. Маселен, Акылбек карыянын келини Зууранын психологиясын, ички толгонууларын, санаркоолорун башка бир аялдын жан дүйнөсү менен чаташтырууга мүмкүн эмес. Драмадагы психологизм чыгарманын биринчи көрүнүштөрүнөн тартып сахнада пайда болгон дал ушул Зууранын кыймыл-аракетинен башталат. Бул драмада тышкы көрүнөө окуялуулук азыраак, тескерисинче, каармандарда психологиялык активдүүлүк күчтүү. Чыгарманын башталышында Зууранын өзү менен өзү күбүрөнүп сүйлөшүүсү – ички монологу, анын жан дүйнөсүндөгү түйшөлүүлөрдү, эки анжы болууларды, карама-каршылыктуу ой-сезимдерди, көңүл маанайларын ачыкка чыгарып отурат. Бексултан Жакиев драматургиялык жанрдын таасирдүү каражаттарынын бири болгон ички речти жана ичтен жаңырган үндөрдү (Акылбектин, Бурулдун үндөрү) ыктуу жана табигый пайдаланган. Буга чейинки кыргыз драматургиясында ички речти пайдалануу сейрек көрүнүш эле.

Бексултан Жакиев Зууранын психологиясын ачууда каармандын сырткы речинен, ички речинен, диалогунан башка да драмалык каражаттардын бири болгон паузаны бир кыйла кылдат пайдаланган. Маселен, Акылбек карыянын Жеңишбекти алып кетүү үчүн Оңолкандын үйүнө келип, Зуурадан небересин бир жагынан талашкандай, экинчи жагынан өтүнүп тургандай абалдагы эпизодду көз алдыга элестетели.

Бул сахналык эпизоддон биз жогорку деңгээлге чейин курчуган жана чыңалган психологиялык драматизмге күбө болобуз. Драматургдун сүрөткерлик устаттыгын ушул жерден ачык көрөбүз. Б.Жакиев бул сахнада каармандарды айтыштырган, жаакташтырган, чубалжыган узун диалогдордон жана репликалардан атайлап качкан. Мына ушундай кыйын кезең драмалык абалда каарманга сөз сүйлөтпөй, драматург паузаны чебер колдонгон. Зууранын сүйлөгөнүнөн сүйлөбөгөнү бул жерде күчтүү көркөм эффект жараткан. Пауза анын ички психологиялык чыңалган абалын диалог, репликага караганда алда канча көрсөтмөлүү элестетип турат. Акылбектин жүрөктү титиреткен сөздөрү биринен бири күчтүү чыгып, жоопту талап кылып жатса да, ансайын Зууранын көгөрүп унчукпаганы жарга такалып турган

келин-эненин ички абалын көрүүчүгө жакшы демонстрациялап берет. Ушинтип, «Атанын тагдырындагы» борбордук каармандардын бири Зууранын образы өзүнүн психологиялуулугу менен айырмаланат

Кыргыз адабиятынын тарыхын сүрөттөгөн илимий адабияттарда туура белгиленгендей, 50-жылдардын авторлорунан баштап, мейли прозада, поэзияда болобу, драматургияда болобу, көркөмдүк жаңылануу процесси активдешкен. Изилдөөчү, сынчы Сарман Асанбеков белгилегендей, драматургияда «Жаңынын илебин сезүү, чын ыкластуулук, пайдасыз сырткы сулуулуктан оолак болуу, помпездүүлүктөн, схемадан, риторикадан качып, олуттуу жалпылаштырууга, жана терең психологиялык анализге умтулуу бар»¹

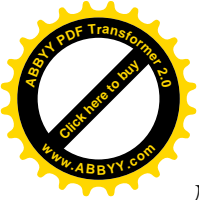
«Атанын тагдырындагы» Зууранын көркөм образы, дал ушул Сарман Асанбеков белигилегендей, өзүнүн помпездүүлүктөн, жасалма театралдуулуктан жана риторикалуулуктан оолак тургандыгы менен айырмаланып турат. Зууранын образынан өзүнүн конкреттүү тагдыры, өзүнүн турмуш шартынан чыккан конкреттүү ички толгонуулары, өзүнүн жеке мүнөзү, психологиясы бар конкреттүү инсанды көрүп турабыз.

Сыртынан караганда, «Атанын тагдырында» бири-бирине бетме-бет туруп кагылышкан каармандар, башкача айтканда, тышкы көрүнөө конфликт жок. Кыргыз драматургиясында 20-жылдардан бери карай бири-бирине карама-каршы турган антиподдордун тирешүүлөрүнө, кагылыш-кармаштарына, күрөшүнө негизделген көрүнөө, ачык конфликттердин салты жашап келген. Б.Жакиев ушул салтты кыйла даражада бузган.

«Атанын тагдырынын» өзгөчөлүгү–сыртынан окуясыздай, конфликтисиздей көрүнүп, бирок «экинчи план» менен бөтөнчөлөнүп, ички психологиялык чыңалууга толуп тургандыгында. «Атанын тагдырындагы» драматизмдин күчү персонаждардын психологиялык толгонууларында жатат. Драманын борбордук каарманы Акылбек атанын образынын мүнөздүүлүгүн баса белгилөө зарыл.

Дегеле, Акылбек атанын образы – башынан аягына чейин психологизмге ширелген образ. Кайсы гана сахна болбосун, ал көрүүчүгө ич жагынан ачылып көрүнөт. Акылбектин небереси Жеңишбекти жаакка чаап таарынтып алып, андан кийин жасакерленгендей дүкөндөн велосипед сатып келип, баланы издеген эпизод да психологиялык жактан таасирдүү жана ишенимдүү чыккан. Ал эми ат арытып келини Зуурага барып, Жеңишбекти ала албай кайра келгенден кийинки Акылбектин оор ички абалы да көрүүчүнү кошо толгонтуп, кыйын абалга салат. Күйүтү күч абышка кызынын суроосуна жооп берүүгө кудуретсиз. Анын психологиялык чоо-жайынын оор экендигин сөзгө караганда «унчукпайт» деген кыска ремарка алда канча терең жеткирип жатат. Акылбек сүйлөбөсө да, мисалга ал сахна чыңалган психологизмге карк нагыз драмалык сахна болуп эсептелет. Бул жерде эч кандай конфликт жок. Бирок бул конфликтисиз эпизод ичтен тирелип турган драмалык чыңалууга ээ. Драма деген жалаң эле сырткы кармаш эмес, тескерисинче ой-сезимдердин ички

¹ Асанбеков С. Азыркы кыргыз драмасы.-Фрунзе, Кыргызстан, 1980-ж. 111-бет.

динамикасы экендигин ушул «Атанын тагдыры» аркылуу дагы бир ирет ынансак болот.

Акылбек карыя өзү туш болгон рухий кризистен оптимисттик дүйнөтааным аркылуу чыгат. Аталардын жолун улай турган муундар, Болотбектин өмүрүн улай турган Жеңишбек турганда мекен да, эл-журт да, өзү да өлмөк эмес. Пьесанын акырында балдар тигип өстүрүп жаткан бак түбөлүк өлбөстүктүн символу, жашоонун уланышынын символу катары чыгарманын финалына терең мазмундук масштабды берип турат.

Жеңишбектин образы анын речи, кыймыл-аракети, айланасына жасалган реакциялары, сахналык жүрүм-туруму аркылуу кашкайта тартылган десек жаңылышпайбыз.

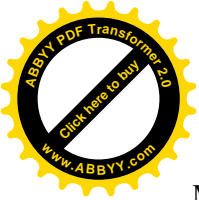
Тилинен заар чачкан какчыңдаган Оңолкандын речи ушунчалык элестүү, кайталангыс курулгандыктан бул образ эсиңден чыккыс болуп сакталып калат. Оңолкандын Зуура келинин кагып-силкип, кемирип-жеп турган эпизодун эске түшүрөлү. Минтип Оңолкан гана сүйлөшү мүмкүн. Мындай речти Оңолкандан башка жер үстүндө эч ким сүйлөй албас эле. Адамдын мүнөзүн мындай таамай берген драмалык речти куруу устаттыгы кыргыз драматургиясында сейрек кездешет.

Драманын сюжеттик-композициялык түзүлүшү да ырааттуу курулгандыгы жагынан өзүнчө сөз кылууга татыктуу. Көшөгөлөр, актылар, сахналар бири-бири менен логикалык жактан бекем тутумдашып, сюжет бирдиктүү кыймыл-аракетке багындырылган. Каармандардын жүрүм-турумунун ишенимдүү мотивделиши, драмалык окуялардын, кыймыл-аракеттин себептик-натыйжалык жактан ырааттуу, табигый тутумдашып турушу Бексултан Жакиевдин драмалык композицияны куруу жагынан көп изденип, ийгиликке жетишкендигин жана анын драмалык сюжет түзүүнүн техникасын өздөштүрүүдө дүйнөлүк классиканын таалиминен өрнөк алгандыгын ырастайт.

«Атанын тагдырынын» көркөмдүк артыкчылыктарын жана новатордук касиетин изилдөөчүлөрдүн дээрлик бардыгы бир ооздон белгилейт. Сөз акырында мүнөздүү мисал катары изилдөөчү А.Абдыразаковдун берген таасын баасын келтирели: «Бексултан Жакиевдин «Атанын тагдыры» драмасы каармандардын психологиясын ачып, индивидуалдуу мүнөздөрдү жаратуу жагынан болсун, идеялык-көркөмдүк жактан болсун, кыргыз драматургиясындагы эң мыкты чыгармалардын бири болуп калды».¹

Оорук турмушу темасы Бексултан Жакиев үчүн тыштан таңууланган же «социалдык талаптын» темасы эмес, драматургдун ички жан дүйнөсүнүн, жүрөгүнүнүн темасы, сүрөткерлик абийиринин темасы. Кандуу согуш мезгилин өз көзү менен көргөн трагедиясын, балалык мезгилдеги эстен чыккыс элестерин, ооруктагы тагдырлардын сабактарын бүгүнкү күндүн муундарына айтып бербей коюшка драматургдун акысы жок. Буга ал ички жазуучулук абийири менен милдетүү. Ушундай атуулдук-жазуучулук

¹ Абдыразаков А. Кыргыз драматургиясы жана психологизм.-Ала-Тоо, 1979-ж., №8.

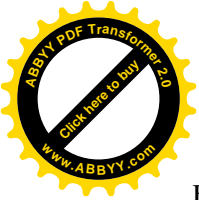
милдеттүүлүктөн жаралып, жарыкка келген Бексултан Жакиевдин урунттуу драмаларынын бири «Күттүргөн жаз да келээр» чыгармасы (1980).

«Күттүргөн жаз да келээр» пьесасы театр сынчылары жана көрөрмандар тарабынан жогору бааланган. Аталган чыгарма эмнеси менен таасирдүү, күчтүү деген суроо туулат. Биринчи иретте, бул чыгарма «Атанын тагдыры» сыяктуу эле адамдын жан дүйнөсүнүн диалектикасын чагылдырып көрсөткөндүгү менен таасирдүү жана күчтүү. Согушка кеткен атасы Асылбектен кара кагаз келсе да, Тилек атасынын казатта кайгыш болгонуна ишенгиси келбейт, аны тирүү, немистер менен урушуп жүрөт деп элестетет. Кыялы менен фронтко жетип барып, атасы менен бирге фашисттер менен урушат, атасын коргойт, атасынын аман-эсен болушу үчүн чебеленет. Сюжеттин жүрүшү үмүт менен жашаган, атасын сагынган, күткөн, атасы менен жаны бирге баланын психологиялык абалынан жана өспүрүмдүн балалык жан дүйнөсүнүн өзгөчөлүгүнөн окурманга, көрүүчүгө элестүү кабар берип жаткандыгы менен баалуу. Ушундай шартта чоочун, фронттон жарадар болуп келген Апсамат аттуу эркектин каралуу апасы Зейнептин үстүнө кирип алгандыгы Тилекти ого бетер психологиялык бушайманга салат. Мунун үстүнө апасынын ичкилик жагына ооп алышы бала үчүн дагы да кайгы. Атасынын элеси менен жашаган Тилек Апсаматтын үйдө жүрүшүн түк көтөрө албайт. Бирок драматург Тилектин Апсаматты өгөйлөгөндүгүн ремаркаларда «жаман көрөт», «жек көрөт» деген сыяктуу автордук сөздөр менен түшүндүрбөйт. Тилектин Апсаматка болгон мамилеси анын речинен жана кыймыл-аракетинен өзүнөн өзү көрүнөт. Мына ушинтип, пьесанын башынан аягына чейин чеберчилик менен иштелген сахналар аркылуу башкы каарман Тилектин ички жан дүйнөсүнүн чыңалган драматизмине күбө болуп жүрүп отурабыз. Психологиялык анализ жалаң эле Тилектин образына гана эмес, борбордук каарман Зейнептин образына да тиешелүү. Кыскасы, Б.Жакиев каардуу согуштун кесепеттүү мүшкүлдөрүн адамдардын психологиясы аркылуу көрсөтүү жагынан «Күттүргөн жаз да келээрде» да ийгиликке жетишкен. Тилек атасына берилгендиги, атасынын конушун бирөөгө тепсеткиси келбегендиги, аруулукту эңсегендиги, ар-намыстуулугу, бала болсо да өжөрлөнүп күрөшө билгендиги менен апасын моралдык деградациядан сактап калат жана аны адамдык нарктуулук менен жашоонун жолуна алып чыгат.

Сыртынан караганда драманын сюжетинде бири-бири менен тирешкен, кагылышкан каармандардын ачык конфликтиси деле жок. Чыгармада сюжеттик кыймыл-аракет каармандардын ички дүйнөсүндө өтүп жаткан психологиялык драмага жана психологиялык коллизияларга негизделген.

«Атанын тагдырында» жетишкен ийгиликти «Күттүргөн жаз да келээр» драмасында бекемдеши Б.Жакиев үчүн психологизм кокустук эмес, туруктуу тутунган эстетикалык принцип экендигин тастыктап отурат.

Бексултан Жакиев көркөм шарттуулуктун (каармандардын «үнү», портреттин жанданышы, тирүү киши менен сүрөттүн сүйлөшүүсү ж.б.)

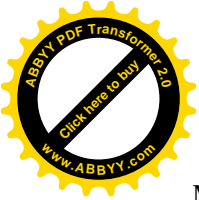
ыкмаларын мазмунду ачууга ыктуу пайдалануу искусствосун өнүктүрдү, муну менен драматургиянын көркөм чагылтуу каражаттарын кеңейтүүгө жетишти.

Иштин экинчи главасы «Драмалык конфликт жана каармандын нравалык тандоосу» деп аталат жана «Драмалык конфликт жана каармандын нравалык позициясы», «Көркөм конфликттин этикалык-философиялык маңызы», «Нравалык тандоо кырдаалындагы каармандын жүрүм-туруму көркөм чагылтуунун объектиси катары», «Комедиялык конфликт жана каармандын мүнөзү» деген төрт параграфтан турат.

«Драмалык конфликт жана каармандын нравалык позициясы» аттуу биринчи параграфта 60-80-жылдардагы жалпы эле драматургияга тиешелүү көркөм тенденция мүнөздөлүп, Бексултан Жакиевдин «Эртең жаңы жыл» драмасы анализделет.

«Атанын тагдыры» аркылуу келген ийгилик, атак-аброй Бексултан Жакиевди чыгармачылык жаңы ийгиликтерге шыктандырды. Ал биринчи пьесасында жеке бир инсандын, жеке бир үй-бүлөнүн психологиялык драмасын чагылдырса, кийинки драмалык чыгармаларында тематикалык масштабдуулукка, тарыхый-социалдык чоң сюжетке, трагедиялуулукка, философиялык тереңдикке умтулду («Алтын аяк», «Мин кыял», «Саадак какты», «Жүрөлүчү жүрөк оорутпай» ж.б.)

60-80-жылдарда жаралган пьесаларга нравалык проблематикага кызыгуу, адамдын жан дүйнөсүнүн терең жактарын, каармандын жүрүм-турумун аныктаган моралдык-психологиялык мотивдерди изилдөөгө умтулуу, кишини жогорку адеп-ахлактык чен-өлчөмдөр менен баалоо, активдүү этикалык пафос мүнөздүү. Ошондой өзүнүн этикалык пафосу жана нравалык мазмуну менен айырмаланган пьесаларга мисал катары Бакы Өмүралиевдин «Ата сөзү – ар намыс», Мар Байжиевдин «Балдар бойго жеткенде», «Төрт адам», Токтоболот Абдумомуновдун «Абийир кечирбейт», «Бюро жүрүп жатат», Касымалы Жантөшевдин «Биздин эне», Чыңгыз Айтматовдун «Фудзиямадагы кадыр түн», Бексултан Жакиевдин «Эртең жаңы жыл» аттуу драмалык чыгармаларын атасак болот. Пьесаларда авторлор сюжет үчүн каармандардын жана персонаждардын жан дүйнөсү, мүнөзү ачылып көрүнө тургандай курч турмуштук кырдаалдарды, демейкидей эмес бөтөнчө тиричилик абалдарын тандап алышат (Маселен, «Абийир кечирбейттин», «Төрт адамдын» сюжетин көз алдыга элестетели). Сюжет куруудагы мындай жагдай 60-70-жылдарда жалпы эле совет драматургиясына мүнөздүү тенденция болгон. Бул жөнүндө драматургиянын тарыхын изилдөөчү В. Фролов төмөндөгүчө жазган: «Драматургиянын сюжети үчүн авторлор уламдан-улам адаттан тышкаркы, чегине жете курчуган кырдаалдарды тандап ала башташты. Алар каармандарды татаал, драмалуу жагдайга туш кылып, алардын нравалык сапаттарын максималдуу түрдө сынашат. Адамды оор кырдаалдарда көргөзүп, драматургдар каармандардын рухий ресурстарын, инсандын нравалык-этикалык маңызын динамикалык түрдө ачып көрсөтүүгө

мүмкүндүк алышат».¹ Ошондой тенденцияга мүнөздүү көркөм кубулуш катары Бексултан Жакиевдин «Эртең жаңы жыл» драмасын көрсөтүүгө болот.

Пьесада Сапар, Эсен, Тамара сыяктуу жаш каармандар нравалык тандоо кырдаалына коюлат. Эсен түзүлгөн турмуштук орчундуу кырдаалда адамдык ар-намыстын, ак, адал жашоонун позициясын тандап алды. Эсендин драмалык конфликттүү жагдайдагы нравалык тандоосу өзүнүн терең этикалык мазмуну менен айырмаланат.

Тамара же күйөөм, же жасалмасы, жалганы жок адал турмуш деген нравалык дилемманын алдында туруп калат. Ал күйөөсү Сапардан облустук кеңешмеде жасалма даңк менен элди алдап келгендигин көпчүлүктүн алдында ачык моюнга алып, өзүнүн бетин өзү ачып, нравалык жактан тазаланууну талап кылат. Эгерде бул талабы, суранычы аткарылбаса, анда күйөөсүнөн кол үзүүнү, аны менен бирге жашоодон баш тартууну чечет. Ал түзүлгөн драмалык кырдаалда адеп-ыймандын, ак жашоонун жолун тандап алат. Тамара мына ушундай нравалык максимализми менен көрүүчүлөргө өзүнүн оң таасирин калтырат.

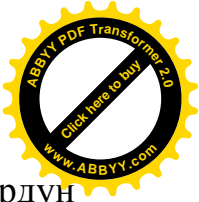
Сапар пьесанын аягында Тамаранын үй-бүлөлүк турмуштан кечүүгө даяр тургандыгынан жана Эсендин өзүнөн кетишинен улам ичинен катуу козголуп, толгонуп туруп, өзүнүн катчылыгына карата көзү ачылып, эртеңки облустук кеңешмеде сүйлөй турган салтанаттуу сөзүнүн тексти жазылган кагазды тытат.

«Эртең жаңы жыл» драмасында өнүккөн социализм деп аталган доордо коомду каптаган эки жүздүү мораль, куру шаңдануучулук жана жасалма салтанаттуулук, жан кейиткен социалдык илдеттер ачык сынга алынып, турмуш чындыктары көрсөтүлгөн. Каармандар Тамара менен Эсендин коомдун, мезгилдин оорулары менен адеп-ахлак сферасындагы өксүктөр менен келише албаган, граждандык-нравалык жүрүм-туруму бүгүнкү моралдык кризисте турган өлкөбүздүн жарандары үчүн өзүнчө бир сабак, таалим-тарбия болуп эсептелет.

Бирок мындай баалоолор аталган драмада көркөмдүк өксүктөр, кемчиликтер жок дегенди билдирбестигин белгилөөгө тийишпиз. Пьесада сюжет ар дайым пружинадай толгонуп, ички драмалык чыңалууда турушу керек. Мындай ойду атактуу театр режиссеру Немирович-Данченко айткан. Кантсе да «Эртең жаңы жыл» пьесасынын сюжетине чыныгы драмалык ички чыңалуу айрым сахналарда жетишпей турат. Маселен, Эсен менен Тамаранын жайлоодогу узак сүйлөшүүлөрүндө драматизм анча деле сезилбейт. Бекейдин үйүндөгү Умсунай, Шарипа, Сапар үчөөнүн узак сүйлөшүүсүндө да драмалык касиет анча байкалбайт.

«Эртең жаңы жыл» пьесасы 70-жылдардагы кыргыз драматургиясындагы нравалык изденүүлөр үчүн да, көркөмдүк-эстетикалык облигиндеги ийгиликтери жана тартыштыктары боюнча да ошол мезгилге

¹ Фролов В. Судьбы жанров драматургии.-Москва, 1979. 213-бет.

мүнөздүү чыгарма катары тарыхый-адабий процесстин фонундагы өз ордун жана маанисин жоготмок эмес.

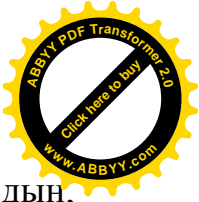
«Көркөм конфликттин этикалык-философиялык маңызы»-деп аталган экинчи параграфтын талдоо объектиси «Саадак какты» драмасы болуп саналат.

Бексултан Жакиевдин «Саадак какты» драмалык чыгармасы драматургдун турмуштук карама-каршылыктарды чагылтуу жагынан жаңы деңгээлге, жаңы бийиктикке көтөрүлүүгө умтулгандыгын далилдеп турат. Себеби бул драмада Бексултан Жакиев биринчи кезекте философ-драматург катары көрүнөт жана чыгарманын курч нравалык-философиялык мазмуну аркылуу өзүнүн чыгармачылыгынын гана эмес, дегеле кыргыз драматургиясынын турмушту көркөм таанып-билүү масштабын кеңейтүүнү көздөгөнү ачык көрүнүп турат. Драматургиялык классикалык чыгармалар адатта өздөрүнүн сюжеттик негизинде жакшылык менен жамандыктын курч күрөшү жаткандыгы жана ал конфликтти жалпы адамзаттык деңгээлдеги типтүү, мүнөздүү көрүнүш катары жүрөк титиреткен көркөмдүк образдык күч менен чагылдыргандыгы менен айырмаланып келген. Бексултан Жакиев да «Саадак какты» драмасында кыргыз турмушунда гана эмес, жалпы эле адамзат баласына, мындайча айтканда, дүйнөнүн кайсы гана бурчунда болбосун, бардык жерде кездеше турган универсалдуу конфликтти объект кылып алган.

Драмада көркөм шарттуулуктун жол-жоболору колдонулган, ошону менен катар драманын көркөмдүк түзүлүшү көп катмарлуу: мында шарттуулук, реалдуулук, мистика жана символикалуулук бири-бири менен жуурулушуп, бүтүн бир философиялык ойду берүүгө жемиштүү кызмат кылат. Драмада Жаналгыч аттуу каарман – дүйнөлүк масштабдагы жамандыктын символу, үч таз жору жана шайтандар мистикалык персонаждар, ал эми Калдыркан менен Балдыркан жамандыктын алдындагы алсыздыкты, рухсуздукту элестеткен шарттуу образдар, Камбаркан болсо, адамдык ар намыс үчүн жамандыкка каршы турган күрөшкерликтин, жакшылыктын, сулуулуктун, гумандуулуктун көрүнүшү катары чыгат. Бул каармандар шарттуу, символдуу, ошону менен бирге өзүнчө конкреттүүлүккө да ээ. Айтайын деген нравалык-философиялык ой байыркы кыргыз турмушуна негизделген сюжеттик конфликт жана конкреттүү драмалык кыймыл-аракет аркылуу реализацияланат.

Жаналкычтын образы окурманды олуттуу нравалык-философиялык проблема тууралуу ойлондургандыгы менен салмактуу.

Адамдын ичинде өтүп жаткан драмалык күрөштө жаркын, жакшылык башталмалардын жеңиши адамдын өзүнүн эркине байланыштуу. Адам өзүнүн натурасында орун алган «подпольени» (Ф.Достоевский) жеңип отуруп адам болот. Ал ошон үчүн адам деген бийик атка татыктуу. Бирок «Саадак какты» драмасындагы бир кездеги «бирөөнүн чолпондой уулу» өзүнүн адам деген бийик миссиясына татыктуу боло албады. Адам болууну каалабады.

Ф.Достоевский айткандай, өзүнүн «подпольесиндеги» терс башталмалардын, сокур инстинкттердин жетегинде калып, төмөнгө түштү.

Ичкертен терең ойлонулган рухий ишке өзүнүн жөндөмсүздүгүн көрсөттү. Акыры кыянат, карасанатай күчтүн, башкача айтканда, өзүнүн алсыздыгынын, жалкоолугунун, караңгы макулдуктук инстинкттеринин үстөмдүгүнүн астында калды. Аны адамдагы айбан жеңип кетти. Акыры ал өзүнүн жаналгычка кандайча айлангандыгын өзү да билбей калды. Ал жаналгыч болуп калгандыгы үчүн кудайды күнөөлөйт. Бирок чынында өзүн өзү акырындап жаналгычка айланткандыгын аңдабайт. Ал кээде эсине келип кайра адамга айлангысы келет. Бирок жаналгычтык көнүмүшүнөн чыга албайт. Анын трагедиясы ушунда.

Бексултан Жакиев драмасында жаналгычтын образы аркылуу адам жамаатындагы жамандыктардын, ынтымаксыздыктын, өз ара мамилелердеги дисгармониянын, жаңжалдардын жана азап-тозоктордун тамыры адамдын өзүндө жатат, коомдогу карасанатай күчтөрдүн үстөмдүк абалы үчүн адам өзү күнөөлүү деген философиялык идеяны тартуулайт.

Чыгармада карама-каршы негизги күчтөр, мындай караганда бири бири менен тынч мамиледе, алака-катышта, атүгүл кээде жакын санаалаш, дос, боордош. Ошондой болгону менен, сюжеттик конфликттин тынч сыяктуу агымынан драматизмдин илеби дайыма уруп, окурмандын жан дүйнөсүн чыңалган абалда кармап турат. Себеби бул жерде конфликт сырткы кармаш түрүндө эмес, бири-бири менен сыйышпаган ниет-пейилдердин, адептик жүрүм-турумдардын, турмуштук түшүнүктөрдүн, көз караштардын, моралдык позициялардын, руханий деңгээлдердин ички келишпестиги, контрасттык карама-каршы коюлушу, алардын бири-бири менен катар туруп, бирок ичтеринен бири-бири менен элдешпес эрегиште турушу түрүндө түзүлөт жана өнүгөт.

Драманын поэтикасы өзгөчөлүү. Мында шарттуулук жана предметтүүлүк, ирреалдуулук жана реалдуулук, конкреттүүлүк жана символика бири-бири менен жуурулушуп, образдардын жана идеялардын ачылышына ыңгайлуу шарттарды түзөт.

«Нравалык тандоо кырдаалындагы каармандын жүрүм-туруму көркөм чагылтуунун объектиси катары» аттуу үчүнчү параграфта «Жолугушуу» драмасы талдоого алынат.

«Жолугушууда» каармандар нравалык тандоонун курч кырдаалдарына коюлат. Ошол драмалык кырдаалдарда алардын чыныгы жүзү жана руханий-интеллектуалдык деңгээли, аң-сезиминин өсүү даражасы жана эрк-кайратынын кебетеси даана ачылып чыга келет. Махабатсыз, карандай логикага негизделген үй-бүлөлүк жашоонун проблемалуулугу, залалдуулугу жөнүндөгү тема кыргыз адабиятында көркөм чагылтуунун объектиси болуп келет. Чыңгыз Айтматовдун «Кызыл жоолук жалжалым» повестиндеги Ильяс менен Кадичанын кокус баш кошушу экөөнө тең бакыт алып келбегендигин, драматург Мар Байжиевдин айтылуу «Кыз-күйөө» драмасында чагылдырылган

Эркин менен Гүлсүндүн ортосундагы өз ара жубайлык мамилелердин кандай натыйжага алып келгендиги көрүүчүлөрдүн эсинде.

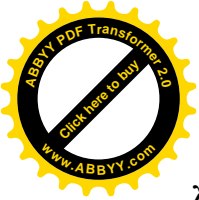
Бексултан Жакиевдин «Жолугушуу» драмасы үй-бүлөнүн чынар дарагын ич жактан мүрөк суусундай азыктандырып турган мөлтүр махабат экендигин, сүйүүсүз үй-бүлөлүк жашоо адамдардын тагдырына кандай проблемаларды жана кандай кайгылуу натыйжаларды алып келерин терең көркөм изилдегендиги менен бөтөнчөлөнүп турат.

Бирок «Жолугушуу» драмасы сүйүүсүз үй-бүлө маселесинин көйгөйлөрүн гана көтөрбөстөн, үй-бүлөдөгү сүйүүнү сактап калуу маселесин да курч мүнөздө койгон. Сүйүү маселеси жүрөктүн элжиреши, эмоциянын көбүрүп-жабырып төгүлүшү гана эмес экендигин, сүйүү деген акыл-эстин жоопкерчилиги жана махабатты багып, коргоп калуу, гүлдөтүү үчүн өзүнчө бир ички адеп-ахлак маданияты, керек учурда руханий эрдик талап кылынарын ушул «Жолугушуу» драмасы бизге далилдеп берип отурат.

Бул драмада сюжет куруу ыкмасы бөтөнчө. Сюжет курууда драматург өз чыгармаларында көп колдонгон көркөм шарттуулук ыкмасын дагы бир жолу ийгиликтүү пайдаланган. Драматург каармандардын турмушун сюжетте хронологиялык ырааттуулукта көрсөтпөстөн, көп учурда өтүп жаткан окуяларга параллелдүү түрдө мурда болуп өткөн окуяларды элестетип көрсөтүү аркылуу берген. Бул жерде сахнадагы жарык шоола чоң роль ойнойт. Жарык шоола бирде өчүп, бирде күңүрттөнүп, бирде жаркырап тийип, каармандардын ар башка мезгилде башынан өткөргөн окуяларын сахнада жарык кылып турат. Каарман сүйлөп жатканда, акырындап жарык шоола күңүрттөп, сахна караңгылана түшкөндө мурдагы каарман жоголуп, анын ордуна жаңы каарман пайда болуп, жарык аны көрсөтүп, өткөн-кеткен жана азыркы окуялар бири-бирине өтүшүп, бири-бирине ооп, бүгүнкү менен кечээки бири-бирин коштоп, сюжеттин кызыктуулугун жаратат. Мындай шарттуу ыкма жасалма көрүнбөйт, тескерисинче, драмада эффективдүү кызмат өтөп, каармандардын психологиялык драмасын, алардын ортосундагы кагылыштарды, персонаждардын өмүр-тагдырын көз алдыга толук элестетүүгө ыңгай түзүп турат.

«Комедиялык конфликт жана каармандын мүнөзү» аттуу төртүнчү параграфта Бексултан Жакиевдин «Жүрөлүчү жүрөк оорутпай» драмалык чыгармасы изилдөөгө алынат.

Бексултан Жакиев ар бир жаңы жазган пьесасында улам бир тематикалык-мазмундук жана жанрдык жаңылыкты окурманга, көрөрманга тартуулаганга умтулат. Бул дайыма изденүүдө турган сүрөткердин мыкты касиети болуп эсептелет. Мындай өзгөчөлүктү драма изилдөөчү Сарман Асанбеков төмөнкүдөй деп туура жазган: «Бексултан Жакиев ар бир жаңы чыгармасында биз күтпөгөн турмуштук жаңы көрүнүштөрдү ачуу менен, жаңы мүмкүнчүлүктөрдү, жаңы белгилерди кошо ала келет. Анын калеминен

жаралган жаңы пьеса, кыргыз драматургиясынын өз алдынча окулчу жаңы главасын түзөт»¹.

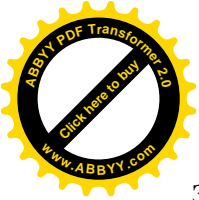
Чындыгында эле, Бексултан Жакиевдин «Жүрөлүчү жүрөк оорутпай» чыгармасы өзүнүн козгогон темасы, көтөргөн проблемасы жагынан да, жанрдык формасы жагынан да, образдык-көркөмдүк чечмелениши жагынан да драматургдун жекече чыгармачылыгында гана эмес, жалпы эле кыргыз драматургиясынын фонунда айырмаланып турат.

Пьесада комедиялык элементтер менен трагедиялык элементтер жуурулушуп кеткен. Бул эки жанрдын каражат-куралдары гана эмес, жакшылап талдай келсек, пьесада драманын, водевилдин, мелодраманын, керек болсо эпостун, лириканын элементтери да чеберчилик менен пайдаланылган. Бексултан Жакиевдин чыгармасынын жанрдык табиятындагы мындай синтетикалуулук ХХ кылымдын соңку он жылдыктарында жалпы эле совет драматургиясында пайда болгон бир кубулушту аргасыздан эске түшүрөт. Убагында драматургия изилдөөчү В.Фролов минтип жазган: «Драматургиянын практикасында калыптанып калган табигый мыйзамченемдүүлүктү чануу – анын дайыма гибриддешүүгө, эпостун, лириканын, пантомиманын, документтин, кинонун, публицистиканын элементтерин аралаштырууга умтулуусун чануу – реалдуу процесске жолтоо болуу дегендик. Азыркы драматургиянын өзгөчөлүгү дал ушунда, ал реализмдин мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүүдө, өз мезгилинин рухий турмушунун байлыгын берүүгө жөндөмдүү, эң сыйымдуу формаларды издөөдө. ХХ кылымдын искусствосунун практикасында драмалык жанрлардын өз тегинин ичинде да, анын чектеринин сыртында да татаал карым-катыштары орнотулду. Азыр жанрлар – байланыштардын, кошулмалардын, алардан жаралган эритмелердин зор дүйнөсү, бул дүйнө кыймылда, өсүүдө, ар кыл искусстволордун кызматташтыгына уламдан күчөп умтулууда».²

Учурунда жалпы союздук драматургияга мүнөздүү ушундай жанрдык тенденция дайыма чыгармачылык изденүүдө турган кыргыз драматургунун чыгармачылыгына да өз таасирин тийгизгендигин «Жүрөлүчү жүрөк оорутпай» трагикомедиясынын жанрдык структурасы да ырастап турат. Пьесада эри менен аялынын кызмат креслосуна ээ болуш үчүн чоң чиновникти үйгө мейманга чакыруу үчүн болгон аракеттери жана карыяны шаардык коммуналдык квартиранын ичинде эчтекеден кем кылбоого, түрдүү-түркүн кырсыктардан, кокустуктардан коргоого көргөн «камкордуктары» комедиялык күлкүнү жаратса, абышканын айылдагы кең мейкинден ажырап, шаардык квартирага камалган абалы жана чыгарманын акырында «Карылар үйүнө» жөнөп жатышы каармандын тагдырынын драмасын жана трагедиясын туйгузат. Ал эми карыянын бейтааныш кемпир менен телефондон сүйлөшүшү, уулунун үйүндө карылар үйүнөн мейманчылап келишкен чал-кемпирлер менен «баш таңып» отурушу водевилдик жана мелодрамалык, лирикалык

¹ Асанбеков С. Азыркы кыргыз драмасы. –Фрунзе, «Кыргызстан», 1980, 182-бет.

² Фролов В. Судьбы жанров драматургии.-Москва: «Советский писатель», 1958.20-бет.

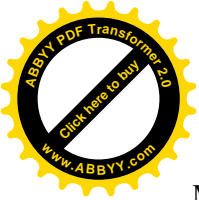
элементтерге бай (ыр, бий аралашкан эмоционалдуу сахналарды эске түшүрүнүз). Кээде абалды курч, даана кашкайта көрсөтүш үчүн сатиралык комедиянын гротекс каражаты пайдаланылат (мисалы, чолоктордун коляскасы менен болгон сахналык эпизод жана карыянын эки колуна эки вилканы кармап, «шумел камыш» деген ырды ырдап келини менен уулун качырышы ж.б.). Бул учурда окурман бир жагынан күлсө, экинчи жагынан карыянын абалындагы драматизмди сезип, ичинен муңаят. Пьесанын аягы адат катары диалог менен же драмалык речь менен эмес, тескерисинче, кадимки эле автордук прозалык баян менен аяктайт. Бирок бул эпикалык баяндама өз ичине күчтүү драматизмди камтып турат. Прозалык баяндын акырындагы ээн үйдөгү «чырылдап басылган телефон» карыя туш болгон трагедияны ого бетер күчтүүрөөк сездирет. Мына ошентип, Бексултан Жакиев түркүн жанрлардын элементтерин жуурулуштуруп пайдалануу менен чыгармасында берейин деген маани-мазмунду замандаштарына кыйла таасирдүү жеткирген.

Жыйынтыктап айтканда, «Жүрөлүчү жүрөк оорутпай» чыгармасын кыргыз комедиясынын тарыхый өнүгүүсүндө белгилүү идеялык-көркөмдүк бийиктикти камсыз кылган, өткөн кылымдын 60-70-жылдары жаралып, көрүүчүлөрдүн купулуна толгон Токтоболот Абдумомуновдун «Жыгылган оогонго күлөт», Мар Байжиевдин «Эркектердин намысы» сыяктуу комедияларынын жетишкендиктерин бекемдеген жана андан ары дагы тереңдеткен комедия катары баалоого болот. Аталган чыгарма кечээки көчмөндүк дүйнө менен цивилизациянын, глобалдашуунун кагылышынан келип туулган терс илдетти көркөм чагылдырып, күлдүрүп, кайгыртып жатып, ыйманга чакыргандыгы, философиялык түрдө ойлонууга түрткөндүгү менен күчтүү.

Трагикокомедияда каармандардын аттары жок. жөн гана карыя, эри, аялы, байбиче, кемпир, небере деп аталат. Бирок аттары жок болсо да, каармандардын ар бири, өздөрүнө гана тиешелүү мүнөзү, кыял-жоругу, тагдырлары менен эсте бекем сакталып калат. Алардын ким экендиги сүйлөгөн сөздөрүнөн, кыймыл-аракетинен, жасаган иштеринен өзүнөн-өзү көрүнүп турат.

Диссертациянын корутундусунда жалпы жыйынтык чыгарылат.

1. Бексултан Жакиевдин чыгармачылыгы улуттук драматургиянын социалдык-саясий конфликттерден моралдык-психологиялык конфликттерге өткөндүгүн, драманын конфликттик негизи өзгөрүп, ал нравалык сфера тарапка көчкөндүгүн айкын күбөлөдү. Бексултан Жакиевдин драмаларына персонаждардын ички дүйнөсүндө өтүп жаткан психологиялык коллизияларды, каармандардын нравалык изденүүлөрүнөн улам келип чыккан карама-каршылыктарды, мүнөздүн өзүнүн ичинде өтүп жаткан күрөштү, моралдык көз караштардын жана позициялардын контрастын, келишпестигин сахналарды себептик-натыйжалык жактан байланыштыруунун, персонаждардын жүрүм-турумун психологиялык жактан ынанымдуу

мотивдөөнүн чебери. Анын драмаларынын көбүндө антиподдордун ачыктан ачык кармашы жок болсо да, сюжеттин жүрүшүнө ички драмалык чыңалуу, психологизм таандык. Көркөм психологизм – Бексултан Жакиевдин драмаларынын айырмалуу белгиси («Атанын тагдыры», «Күттүргөн жаз да келээр», «Жолугушуу», «Жүрөлүчү жүрөк оорутпай» ж.б.).

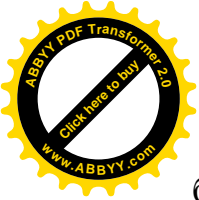
2. Бексултан Жакиев кыргыз драматургиясына өзүнүн индивидуалдуу психологиялык өзгөчөлүгү, өзүнө таандык кыял-жоругу, речи, мүнөзү, жүрүм-туруму бар «тирүү» каармандарды алып келди (Акылбек, Оңолкан, Жеңишбек, Тилек, Камбаркан, «Жүрөлүчү жүрөк оорутпай» драмасындагы карыя ж.б.). Бексултан Жакиев – каармандардын диалогун табигый мүнөздө түзө билүүнүн, речти жекелештирүүнүн, мүнөздү индивидуалдаштыруунун, сюжеттик сахналарды себептик-натыйжалык жактан байланыштыруунун, персонаждардын жүрүм-турумун психологиялык жактан ынанымдуу мотивдөөнүн чебери.

3. Шарттуулук – бул искусствонун көркөм ыкмаларынын бири. Шарттуулук ыкмасы (мисалы, «Жолугушуу», «Саадак какты» драмаларында айрыкча чоң роль ойнойт) сюжеттеги жасалма элемент эмес, драманын образдык системасында табигый «жүрөк кагып», чыгарманын образдарын жана идеялык-философиялык, нравалык маңызын ачууга ийкемдүү кызмат кылат. Бул жагынан Бексултан Жакиевдин чеберчилиги башка чыгармачыл инсандарга сабак боло алат.

4. Бексултан Жакиевдин драмаларынан кыргыз драматургдарынын чыгармачылыгынан анча көп учурабаган бир жанрдык кубулуш байкалат. Бул драматургдун бир эле драмалык чыгармада драматургиянын жанрларынын түркүн жанрдык компоненттерин, элементтерин синтездөөгө умтулушу. Маселен, «Жүрөлүчү жүрөк оорутпай» чыгармасында комедиянын да, трагедиянын да, мелодраманын да, а түгүл эпиканын да жанрдык элементтерин ыктуу пайдаланып, образдардын жана идеялык мазмундун жандуу, таасирдүү ачылышына жетишкен. Мындай көркөм тажрыйба үйрөнүүгө татыктуу.

5. Бексултан Жакиев жалпы адамзаттык идеяларды чагылдырып, чоң масштабдагы моралдык-этикалык жалпылоолорду тартуулай билген, интеллектуалдык чабыты кенен драматург. Ал бир драмасында кыргыз турмушунун материалына таянып, жамандык менен жакшылыктын дүйнөлүк мүнөздөгү бүтпөс күрөшү жөнүндөгү универсалдык идеяны көтөрсө («Саадак какты»), экинчи чыгармасында цивилизация менен көчмөн дүйнөнүн кагылышуусунан келип туулган адеп-ахлак проблемасын көркөм чагылдырган («Жүрөлүчү жүрөк оорутпай»).

6. Бексултан Жакиевдин руханий-адептик проблемаларга арналган драмаларынын сюжеттик борборунда адат катары нравалык тандоо кырдаалы турат. Бексултан Жакиевдин каармандарынын нравалык тандоосу, конфликттүү кырдаалдардагы жүрүм-турумдары алардын жамандыкка карата элдешкис позицияларын, терең адеп-ахлак маданиятын жана адамдык

бийиктигин демонстрациялайт. Бексултан Жакиев – адамдын, атуулдун ата-эне, жамаат, эл-журт, мекен алдындагы моралдык жоопкерчилигин, элдик гуманисттик бийик идеяларды чыгармаларында даңазалаган патриот драматург.

Анын драмалары улуттук драматургиянын XX кылымдын экинчи жарымындагы өнүгүшүнүн жаңы деңгээлине күбө болуп турат.

Диссертациянын негизги мазмуну төмөнкү эмгектерде жарык көргөн:

1. «Атанын тагдыры» драмасынын психологизмин шарттаган жалпы социалдык-тарыхый, маданий-эстетикалык жана биографиялык өбөлгөлөр // Вестник КНУ им. Ж. Баласагына. Социальные и гуманитарные науки. – Бишкек- 2005.- №2. - 88-93-бб.
2. Бексултан Жакиев - кыргыздын таланттуу драматургу // Известия Кыргызской Академии образования. – Бишкек- 2004. - №3. - 144-148-бб.
3. Бексултан Жакиев драматург катары көркөм чеберчилиги // «Кут билим сабак». – Бишкек-2004.- №10. - 13-б.
4. Эки муундун ортосундагы нравалык конфликт // Известия Кыргызской Академии образования. – Бишкек- 2004. - №1. - 127-128-бб.
5. Образдардын психологизми - «Атанын тагдыры» драмасынын көркөмдүк эстетикалык башкы өзгөчөлүгү. // Известия Кыргызской Академии образования. – Бишкек- 2006 - №1 – 98-103-бб.
6. Драмалык конфликт жана каармандардын нравалык тандоосу // Известия Кыргызской Академии образования. – Бишкек- 2008. - №5-6. - 184-191-бб.
7. Комедиялык конфликт жана каармандын мүнөзү // Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек- 2009. - №3. - 102-107-бб.
8. Жан дүйнөнүн диалектикасын чагылтуу драматургдун эстетикалык принциби катары // Известия Кыргызской Академии образования. – Бишкек- 2009. - №3.- 108-112-бб.

Сатылган кызы Гүлнуранын

«Бексултан Жакиевдин драматургиясынын көркөмдүк өзгөчөлүгү» аттуу темадагы 10.01.01.-кыргыз адабияты адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишинин

Резюме си

Ачкыч сөздөр: Драма, комедия, трагедия, драмалык мүнөз, драмалык конфликт, монолог, диалог, драмалык кыймыл-аракет, психологизм, драматизм, ремарка, көркөм шарттуулук, драматургиялык чеберчилик, драмалык каармандын жүрүм-турумун мотивиравалоо, художниктин позициясы, драмалык кырдаал жана нравалык тандоо.

Диссертациялык иш көрүнүктүү кыргыз драматургу Бексултан Жакиевдин драмалык чыгармаларынын идеялык - мазмундук жана көркөмдүк маңызын ачууга, драматургдун драма өнөрүнүн өнүгүшүндөгү ролун, ордун, анын чыгармачылык салымын, алып келген эстетикалык жаңылыктарын аныктоого арналган.

Биринчи главада Улуу Ата Мекендик согуштун айынан, ооруктагы элеттик адамдардын тагдырларында жаралган кайгылуу драмаларды чагылдырууга арналган Бексултан Жакиевдин пьесалары изилденет. Бексултан Жакиевдин художниктик жетишкендиги катары кыргыз драматургиясына терең психологизмди жана «жан дүйнөнүн диалектикасын» көрсөтүү чеберчилигин, индивидуалдуу драмалык мүнөздөрдү алып келгендиги илимий жактан тастыкталат. Бексултан Жакиевдин мындай көркөм ийгилигин шарттаган объективдүү коомдук-маданий жана инсандык субъективдүү факторлор ачылып берилет. Экинчи главада Бексултан Жакиевдин XX кылымдын 70-80-жылдарында жаралган, коом тиричилигинин социалдык-тарыхый, социалдык-философиялык, моралдык-этикалык проблемаларына арналган драмалары илимий талдоого алынат. Иликтөөнүн борборунда драматургдун чыгармаларындагы курч драмалык кырдаалдар жана каармандын бул кырдаалдардагы нравалык тандоосу турат. Каармандын нравалык тандоо процессинин көркөм көрсөтүүсү жана геройдун моралдык жеңиши художниктин бийик этикалык - гуманистик позициясынын айгинеси катары каралып, Бексултан Жакиевдин пьесалары аркылуу улуттук драматургиянын турмушту образдуу өздөштүрүүнүн интеллектуалдык-философиялык жаңы бийиктигине көтөрүлгөндүгү далилдүү илимий анализ аркылуу айкындалат. Драмалардын идея-мазмунун ачуудагы драматургдун колдонгон көркөм инструментарийи аныкталат.

Р е з ю м е

Диссертационной работы Сатылган кызы Гулнуры на тему: «Художественное своеобразие драматургии Бексултана Джакиева», представленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01.-кыргызская литература.

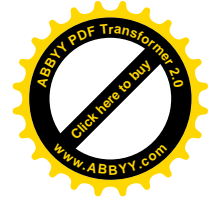
Ключевые слова:

Драма, комедия, трагедия, драматический характер, драматический конфликт, монолог, диалог, драматическое действие, психологизм, драматизм, ремарка, художественная условность, драматургическое мастерство, позиция художника, драматическая ситуация и нравственный выбор.

Диссертация посвящена к выявлению идейно-содержательной и художественной сути драматургического творчества видного кыргызского драматурга Бексултана Джакиева, определению его место и роли в развитии национальной драмы, его эстетического новаторства.

В первой главе исследуются драмы художника, посвященные к отображению тяжелых и трагических человеческих драм в судьбах простых людей тыла, во время Великой Отечественной войны. Глубокий психологизм, мастерское изображение «диалектики души» героев характеризуется как новаторское достижение Б. Джакиева, и как новое качество национальной драмы. Раскрываются объективные, общественно-культурные и личностно-субъективные факторы, способствовавшие к появлению данного нового эстетического качества.

Во второй главе анализируются драмы Б.Джакиева, написанные в 70-80-х годах XX века, в которых изображаются социально-исторические, социально-философские и морально-эстетические проблемы нашего общественного и личного бытия. В центре исследования стоит острая драматическая сюжетная ситуация и нравственный выбор героя. Показ художником процесса морального выбора и нравственной победы героя над злом характеризуется как проявление высокой этико-гуманистической позиции драматурга. Аргументированным научным анализом доказывается, что посредством творчества Б. Джакиева кыргызская драматургия достигла нового уровня интеллектуально-философского освоения действительности. Выявлены художественные инструментари, с помощью которых драматург реализует идеи произведения.

SUMMARY

Satylgan kyzy Gulnur's dissertation title: "*Art peculiarities in Beksultan Jakiev's dramatic work*", is submitted for the candidate's dissertation for the scientific degree of Candidate of Philological Science on a specialty 10.01.01.-
Kyrgyz literature.

Keywords:

Drama, comedy, tragedy, drama character, the drama conflict, monologue, dialogue, drama action, psychological analyze, dramatic effect, a stage direction, art convention, stagecraft, author position, dramatic situation and moral choice.

The candidate's thesis covers detection an ideologically substantial and art essence of dramaturgic creativity of distinguished Kyrgyz playwright Beksultan Dzhakiev, defining his position and role in development of a national dramatic genre, aesthetic innovation.

In the first chapter, the dramas of the artist where covered the heavy and tragic human stories of sample people of rear, during WW1 are investigated. The deep psychological analyze, the masterly image heroes «dialectics of soul » is characterized as B.Dzhakiev's innovative achievement, and as a new quality of a national dramatic genre.

In the second chapter, there were analyzed the B.Dzhakiev's dramas written in 70-80 years of XX century where socially historical, socially-philosophical and morally-aesthetic problems of our public and personal life. In the center of the research, there is a sharp drama subject situation and a moral choice of the hero. Display by the author, the demonstration of a moral choice and a moral victory of the hero over harm is characterized as demonstration of a high ethic-humanistic position of the playwright.